Od implicitnih ka eksplicitnim politikama sećanja

O aktualnim predlozima komisija za Memorijal na Starom sajmištu

Milena Dragićević Šešić i Ljljana Rogač Mijatović

Zadatak vođenja kroz memorijalni prostor posvećen Holokaustu, kao i kroz druga sećanja zajednica sa ovih prostora, izuzetno je složen i izaziva „podele". Predlog kako da se uredi sećanje na jedan složen simbol Beograda još nije dobio odobrenje, iako je donet jednoglasno.

Pre zvaničnog prihvatanja Predloga, Komisija za Staro sajmište je naglo raspuštena i formirana je nova, bez ikakvog obaveštenja od gradskih vlasti, što je izazvalo revolt Jevrejske zajednice. Nova Komisija, osnovana 5. novembra 2014, zadržala je deo članova prethodne, ali u nefunkcionalnom spoju sa ljudima koji su podjednako posvećeni uspostavljanju pravde, samo što pritom ne misle na iste nepravde.

Prva Komisija je u fokus stavila Holokaust, jevrejske žrtve koji su odvedene iz Starog sajmišta na stratište u Jajincima, romsku zajednicu i sve druge žrtve nemačke okupacije i terora tzv. NDH. Druga Komisija raspravlja više o srpskim (brojnijim) žrtvama dovedenim iz drugih delova zemlje da budu pogubljeni kao partizani, ili samo kao Srbi iz pobunjenih područja tzv. NDH. Ova Komisija još nije izašla sa novim predlogom, tako da ćemo sada samo pokušati da rezimiramo i objasnimo značenje prvog Predloga.

Rad i istraživanje generisali su znanje koje treba da podrži uspostavljanje pravde kao deo kulturne politike sećanja kroz muzeološku prizmu. Prva izložbena sala Memorijala Staro sajmište bila bi instalirana u Kuli, kao reper za dalji razvoj memorijalnog prostora. Zaboravljene, ali očuvane slike, predmeti, ćak i produkti nastali kao „postmemorije" (porodična svedočanstva, filmovi, itd), biće vraćeni u kolektivno pamćenje. Fotografije zverstava treba da postanu „trajna ikonička reprezentacija" (Zelizer B. 1998: 1), koja traži narative objašnjenja i tako se prepliće sa kolektivnim sećanjem. Sećanje je „nepredvidivo, često se javlja kada se najmanje očekuje. Zato što nisu nužno stabilna, linearna, racionalna ili logična, sećanja preuzimaju parčiće prošlosti na neočekivane načine" (ibid, 3). To još više važi za postmemorije, koji će u ovom slučaju, nažalost, zbog nestajanja direktnih žrtava biti dominantan oblik muzeološkog izraza.

Odnos između slike i značenja događaja koji slika predstavlja je kompleksno tkivo, uslovljeno brojnim mogućnostima za selektivnu i proizvoljnu rekontekstualizaciju događaja. Predlog predviđa nacionalnu, regionalnu (jugoslovensku) i evropsku kontekstualizaciju, ukazujući na neophodnost povezivanja među različitim memorijalnim kompleksima Holokausta, i stvaranja okvira i platforme za uključivanje priča i snimaka Starog sajmišta, ali i Holokausta u Srbiji, u nov narativ, u okviru složenije i pravednije politike sećanja.

Naš kapacitet i sposobnost za pamćenje i razumevanje čak i sramne prošlosti mogu unaprediti samo kompetentne i pristupačne javne ustanove, „uređeni" javni memorijalni prostori i spomenici. Memorijalni centar Staro sajmište može da doprinese novoj, drugačijoj kulturi sećanja, koja će objediniti pojedinačna, epizodična i društveno selektivna, kao i „grupna" i manjinska pamćenja i postmemorije u kolektivno pamćenje srpske (većinske) populacije.

Komemoracija kao ideologizacija

Đokica Jovanović

Kultura sećanja je onoliko moguća koliko joj dopusti kultura zaborava. To je osnovna pretpostavka. I kultura sećanja i kultura zaborava nužno počivaju na ideološkim pretpostavkama. To je jedan od razloga zašto danas mesta na kojima su bili koncentracioni logori u vreme Drugog svetsdkog rata u Beogradu nisu mesta komemoracije.

Kada pominjemo ideološki razlog imamo u vidu današnju ideologiju normalizacije kvislinštva i naročito propagandno umanjivanje, do obezvređivanja, uloge Narodno-oslobodilačke borbe u oslobađanju zemlje i uspostavljanju socijalističkog samoupravnog poretka. Taj poredak je počivao na politici bratstva, jedinstva i jednakosti, koja seže unazad do francuske revolucije.

Upravo ideja ravnopravnosti i jednakosti ljudi delegitimizuje ideologiju nacionalizma. No, nacionalizam nije samo puka ideologija. Nacionalizam je snažno sredstvo za kojim poseže kapitalizam zarad rušenja socijalizma. Nacionalizam je ona „nađena tačka" pomoću koje se slama poredak društvene svojine na kojoj počiva samoupravni socijalizam i na kojoj se gradi politika bratstva-jedinstva, i kojom se „dokazuje" da svojina „vapije" za privatnim gospodarem.

Prema tome, restauracija kapitalizma traži i svoj ideološki, dakle i simbolički izraz koji se javlja kao deo procesa delegitimizacije socijalizma. Budući da su koncetracioni logori važni toponimi socijalističke kulture i budući da se nikako ne mogu upotrebiti kao propagandna sredstva za rehabilitaciju i uznošenje kvislinštva, odnosno pošto ne mogu da postanu svojevrsne simboličke vrednosti naše kapitalističke klase, onovremene i sadašnje, logori će postati tokom restauracije kapitalizma mesta na kojima ili raste korov kao u Beogradu ili mesta na kojima se menja muzejska postavka kao u Logoru „12 februar" na Crvenom Krstu u Nišu, uz obrazloženje da je to bilo mesto podjednakog stradanja partizana, komunista, ali i pripadnika formacija Jugoslovenske Vojske u Otadžbini, odnosno „predstavnika građanskog" Niša.

Svakog 12. februara u Logoru se organizuje komemorativna svečanost, uz pravoslavni verski obred. Tog dana 1942. godine je grupa od 147 logoraša napala stražu i krenula u proboj. Poginula su 42 logoraša. Ostali su pobegli. Neke su docnije uhvatile patrole. Njih 96 je pobeglo, 73 je pristupilo Ozrenskom, Svrljiškom, Nišavskom i Topličkom partizanskom odredu, a, prema rečima kustosa ove muzejske postavke, petorica su pristupili formacijama četnika. U borbama je poginulo i streljano po otkrivanju 33 logoraša, a 18 među njima su nosioci Partizanske spomenice 1941.

Međutim, i pored ovih nesumnjivih činjenica u okviru komemorativne svečanosti, uz pomenuti pravoslavni verski obred, ne pominje se da su ovaj prvi proboj iz nekog koncetracionog logora u porobljenoj Evropi organizovali i izveli uglavnom komunisti i skojevci. Nerado se, u toj komemorativnoj prilici, pominje i to da su oni, u ogromnoj većini, pristupili NOP-u.

Z E M L J A
L O G O R
G R A D

Komemorativne politike koje se bave komemoracijom žrtava nacionalsocijalističke politike u Drugom svetskom ratu obično su vezane za komemoraciju koja se odnosi na vreme i mesto zločina i nešto ređe na vreme prekida ili oslobađanja od politike koja je dovela do zločina. Međutim, problem sa vemenom i mestom stradanja žrtve nacionalsocijalističke politike je u tome što dovodi u pitanje kategorije vremena i mesta: ako je komemorativna politika vezana za vreme izvršenja zločina i ako za mesto komemoracije izabere vreme nacionalsocijalističkog logora, automatski se otvara pitanje – Kada počinje logor? Odgovor na ovo pitanje odvodi nas u vreme pre Drugog svetskog rata i na prvi set nacionasocijalističkih zakona iz 1935. godine, koji su, prema svedočenju Jean Ameryja, već bili logor koji je on materijalno osetio dok je čitao jutarnje novine koje su obavestile o zakonima i ispijao kafu u jednom srednjeevropskom gradu. Međutim, ni zakoni iz 1935. godine nisu prvo pojavljivanje zakona koji su već logor kada ga još fizički i imaginarno nema. Štaviše, prvi logori se pojavljuju sa ekspanzijom evropskog građanstva na druge kontinente, dakle sa ređanjem i prvobitnom akumulacijom simboličkog, političkog i finansijskog kapitala građanske klase Evrope: logori u Juznoj Africi sa početka devetnestog veka i privatna država belgijskog kralja Leopolda, Kongo, u kojem je ubijeno 15 miliona ljudi tik pred pojavu nacionalsocijalizma, samo su međaši otvaranja i zatvaranja najboljih godina evropske građanske klase. Osim toga pitanje „kada počinje logor" nužno otvara novo pitanje: Kada i da li je sa politikom logora završeno?

Slično je sa mestom stradanja. Ako za primer uzmemo lokalne komemorativne politike koje u središte stavljaju Staro sajamište kao mesto stradanja, postavlja se pitanje: Zašto baš Staro sajmište? Uobičajan odgovor je da je to najveće mesto stradanja jugoslovnskih Jevreja, holokaust pre holokausta. Ako za trenutak zanemarimo da to nije bilo mesto stradanja samo Jevreja, i kažemo „da, Staro sajmište je bilo mesto sistematskog ubijanja Jevreja i zato treba da bude mesto komemoracije", otvara se novo pitanje: Da li je stvarno Staro sajmište bilo mesto sistematskog ubijanja jugoslovenskih Jevreja? I pored toga što postoje ubedljiva svedočenja, poznata i dostupna, da se proces sistematskog ubijanja jugoslovenskih Jevreja dešavao doslovce u središnjoj beogradskoj ulici koja počinje kod Brankovog mosta, gde je u kamionima dušegupkama puštan gas, a agonija umiranja dešavala se tokom vožnje centalnom beogradskom ulicom, da bi smrt nastupila negde oko okretnice na Slaviji, i dan danas se istrajava na tome da je Staro sajmište mesto sistematskog ubijanja Jevreja. Trebalo bi da postavimo jednostavno pitanje: Zašto komemorativna politika odbija da se suoči sa prostom i očiglenom vezom nacionalsocijalističke idelogije sa građanstvom i GRADOM?

Nemar, neodgovornost i zaborav

ili: Kako (ne) brinemo o mestima stradanja žrtava nacističkog terora na teritoriji Beograda

Snežana Tabački

Tokom okupacije 1941-1944. godine u Beogradu su formirana i radila četiri koncentraciona logora: Banjica, Staro sajmište, Topovske šupe i Mišićća ciglana. Ova mesta stradanja, koje je organizovala nacistička okupaciona vlast u urbanom jezgru Beograda, uz podršku lokalnih kvislinga, nisu adekvatno memorijalizirana, obeležena i zaštićena. Samo dva su, Banjički logor i Staro Sajmište, gradskim odlukama 1984. i 1987. proglašena za kulturno dobro, Topovske šupe imaju samo status predhodne zaštite, a logor u Mišićća ciglani, koja više ne postoji u fizičkom obliku, nije nikada bio predmet razmatranja i valorizacije u službi zaštite.

Primer planiranja bez razmatranja pitanja očuvanja i obeležavanja stratišta koja su postala simbol nacističkog poretka su prvi posleratni urbanistički planovi za Novi Beograd, u koje se ne unose ni pojedinačni objekti, niti kompleks Starog sajmišta. Generalnim urbanističkim planovima iz 1950, 1972. i (izmenom i dopunom potonjeg) 1985. prostor Starog sajmišta je bio definisan samo kao vredna lokacija, čija će namena biti određena potrebama razvoja Novog Beograda.

Krajem 80-ih i u prvoj polovini 90-ih, sa eskalacijom nacionalizma u Srbiji, „nacionalizacijom" istorije i revizijom prošlosti, te reafirmacijom tradicije nastaje faza potiskivanja i brisanja iz sećanja događaja iz Drugog svetskog rata.

Nije bolje ni sa urbanističkim planovima iz tog vremena. U Detaljnom urbanističkom planu za uređenje Starog sajmišta iz 1992, u kojem se prvi put ovaj logor tretira kao kulturno dobro koje treba da ima memorijalni sadržaj, ne izostaje predlog o vraćanju predratnog izgleda sajma kao značajnog graditeljskog ostvarenja, uklanjanjem devastiranih i rekonstrukcijom očuvanih objekata.

Kasne 90-e su korak prema komercijalizaciji, pre svega Starog sajmišta. Tako 1998. Socijalistička partija Srbije najavljuje novi most na Savi i predlaže da na terenu Sajmišta komercijalno-poslovne sadržaje u okviru projekta „Europolis". Te godine Zavod za izgradnju Beograda potpisuje ugovor i prodaje Spasićev paviljon na Starom sajmištu privatnoj firmi „Posejdon".

To će negativno uticati i na zaštitu i očuvanje mesta logora, što je vidljivo upoređivanjem namene površine i načina korišćenja zemljišta u Generalnom urbanističkom planu Beograda do 2021, donetog 2003, i promene namene u toku njegovih izmena i dopuna, posebno prilikom izrade i donošenja planova detaljne regulacije ili njihovom fleksibilnom primenom. Nekada dominantnu stambenu funkciju u Novom Beogradu i delom na Autokomandi zameniće u tim planovima brojne druge funkcije, poput tržnih centara, restorana, crkava, uslužnih, komercijalnih i poslovnih centara, pa će lokacije Starog sajmišta i Topovskih šupa postati plen ambicioznih tajkuna, koji kupuju ili na 99 godina iznajmljuju pojedine parcele u tim logorima.

Eklatantan primer zaborava i nebrige je logor „Topovske šupe". Planom detaljne regulacije dela centralne zone – prostorne celine područja Autokomande (2007), urađenog za potrebe „Delte" (izgradnja šoping mola) predviđena su 188.000 komercijalnih kvadrata. Prema tom planu nije postojalo ograničenje za dodelu zemljišta u zakup na 99 godina, pa je „Delta" tako 2011. iznajmila parcele na kojima se nalazi i logor „Topovske šupe". Za izgradnju na mestu logora „Delta" nije tražila saglasnost od Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture, iako prema Zakonu o kulturnim dobrima i za dobra koja uživaju status predhodne zaštite važi zakon po kome se svojstva, izgled ili namena ne mogu menjati bez saglasnosti.

Hronologija planova i inicijativa za Staro sajmiste

1950. - Generalnim urbanističkim planom predviđeno rušenje Starog sajmišta
1962. - Regulacionim planom Novog Beograda predviđen Konkurs za idejno rešenje zgrade Beogradske opere na mestu Starog sajmišta
1968. - Odluka Skupštine grada da se u Bloku 17, u čijem je sklopu i Staro sajmište, izgradi zgrada Beogradske opere
1970. - Notirano stanje na području Bloka 17 i konstatovano da je prepun paviljona, baraka i magacina, kao tipičan zapušteni periferni deo grada nije smatran trajnim prema odredbama Generalnog i Regulacionog urbanističlog plana
1971. - Realizovan konkurs za zgradu opere na kojem su prvu nagradu dobili danski biro Helzinger, arhitekti Hans Dal i Torben Lindharsen. Projekat opere nije realizovan
1985. - U okviru naučnog programa Srpske akademije nauka i umetnosti projektom „Savska građevina" arhitekte Mihajila Mitrovića ponuđeno idejno rešenje uređenja prostora Starog sajmišta
1986. - U okviru Međunarodnog konkursa za unapređenje urbane strukture Novog Beograda predložena izgradnja sportskog centra na teritoriji Starog sajmišta i pretvaranje Starog sajmišta u Prater
1992. - U okviru usvojenog Detaljnog urbanističkog plana iz 1992. predviđen spomenički kompleks „Staro beogradsko sajmište"
1995. – Darko Tatić, naslednik autorskih prava graditelja Prvog beogradskog sajma Rajka Tatića, predložio restauraciju autentičnog izgleda Prvog beogradskog sajma pod nazivom „Evropolis - Beograd na Savi"
2006. - Narodni muzej u okviru manifestacije Dani Starog sajmišta održao seriju tribina na kojima su stručnjaci izlagali različite koncepcije kako rešiti stalnu devastaciju Starog sajmišta
2008. - Na Salonu arhitekture predstavljena serija studetskih projekata o urbanizmu Novog Beograda, koja je uključivala i nove ideje za Staro sajmište – od rušenja Starog sajmišta i ponovnog zidanja do rekonstrukcije
2009. - U okviru Beogradske nedelje dizajna održana diskusija o potrebi podizanja Memorijalnog centra na prostoru nekadašnjeg logora Staro sajmište

Imovinsko-pravna pitanja kulturnog dobra Saro sajmište

- Vlasništvo i pravo korišćenja zemljišta Starog sajmišta
Sve zemljište kulturnog dobra Staro sajmište je u vlasništvu države, a nosioci prva korišćenja na zemljištu su Republika Srbija, Grad Beograd, Opština Novi Beograd, javna komunalna preduzeća, društvena i privatna preduzeća i fizička lica;
Sve zemljište u državnoj svojini ima karakter gradskog građevinskog zemljišta. Parcelacija zemljišta je usitnjena i različiti su nosioci prava korišćenja;
- Vlasništvo i pravo korišćenja objekata
Vlasništvo nad objektima Starog sajmišta je najčešće nedefinisano i obično se vodi pod kategorijama „drugi oblici svojine" ili „mešovita svojina". Svaki od objekata je poseban slučaj svojinskih odnosa a u katastru nepokretnosti većina objekata se vodi pod kategorijom „objekti izgrađeni bez dozvole". U nekim slučajevima u Katastru nepokretnosti upisana je na nekim stanovima i lokalima kategorija „privatna svojina".

Zahvaljujemo se Zavodu za zaštitu spomenika kulture grada Beograda što nam je odobrio da koristimo studiju Informacija o spomeniku kulture Staro sajmište-logor Gestapoa.

Duplo golo restitucije imovine Jevreja

Aleksandar Konforti

Restitucija je povraćaj vlasništva ili prava, koji su u prošlosti neopravdano oduzeta određenom licu, grupi građana, čitavoj klasi ili etničkoj grupi. U savremenoj istoriji taj je proces otpočeo nakon političkih promena do kojih je došlo u Istočnoj i Centralnoj Evropi restitucijom imovine nekadašnjih vlasnika koja je oduzeta za vreme nemačke okupacije, kao i imovine oduzete po završetku rata.

Polazeći od Čl. 9 Dopunskog protokola Evropskog sporazuma o ljudskim pravima (Pariz, 1952), u kojem je navedeno da svako fizičko ili pravno lice ima pravo na neometano uživanje svog vlasništva, i zalažući se za povraćaj jevrejske imovine, 14. decembra 1995. Evropski parlament je doneo Rezoluciju br. B4-1493/95, kojom poziva zemlje koje još to nisu uradile da donesu odgovarajuće zakonske mere kojima će obezbediti povraćaj imovine jevrejskih zajednica legalnim vlasnicima, u skladu sa principima morala i pravičnosti.

Nakon Drugog svetskog rata u FNRJ je donet Zakon o nevažnosti pravnih pravila donetih pre 6. aprila 1941. i za vreme neprijateljske okupacije do 20. oktobra 1946. Ti zakoni su smatrani nepostojećim, čime je omogućeno vraćanje imovine Jevreja oduzete tokom ratne pljačke.

Vrata restituciji u Srbiji stidljivo su odškrinuta 2003. Zakonom o planiranju i izgradnji, u čijem Čl. 84 je predviđeno pravo korišćenja na neizgrađenom građevinskom zemljištu ranijem sopstveniku i njegovim zakonskim naslednicima sa pravom da je dozvoljen promet. Međutim, doneti su i zakoni o privatizaciji društvenog kapitala 2001, 2003, 2005 i 2007. godine, čijom primenom je došlo do zloupotrebe i prekoračenja službenog položaja i ovlašćenja čime je naneta velika šteta Republici Srbiji i njenim građanima.

Od 2005. građani Srbije su pozvani da prijave imovinu koju potražuju i koja im je nasilno oduzimana posle Drugog svetskog rata.

Primenom tog zakona i principa naturalne restitucije vraćena je značajna infrastrukturalna nepokretnost, tj. objekti , jevrejskim zajednicama u Subotici i Novom Sadu, a u znatno manjoj meri u Beogradu.

Poseban i najveći problem u primeni tog zakona je imovina zadužbina i fondova, koji su nacionalizacijom postali društvena svojina a kasnije državna. Jevrejska zajednica je upravo u fondovima i zadužbinama posedovala najvredniju imovinu u nekretninama koju je izgubila nacionalizacijom, zbog čega su zadužbine i prestale sa radom.

Zakon o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju je stupio na snagu 6. oktobra 2011. i njegov naslov u velikoj meri odudara od sadržaja, jer, mada proklamuje načelo vraćanja u naturi, pretežno se bavi brojnim izuzecima, tako da na kraju proizilazi da osim nešto malo zemlje, neprodatih lokala i stanova u kojima žive pravi vlasnici ništa neće biti vraćeno.

PROTIV ZABORAVA
4 Logora u Beogradu u Drugom svetskom ratu

Grad sanjanog kolektiva i „konačno rešenje"

Ljiljana Blagojević

Sagrađena u drugoj polovini dvadesetog veka na običnom, močvarnom zemljištu, oivičena rekama Savom i Dunavom, protežući se između istorijskih gradova Zemuna i Beograda, opština Novi Beograd danas pokriva površinu od 4.000 hektara i nastanjena je sa 250.000 ljudi.

Teren ovog modernog projekta vekovima je bio ničija zemlja između granica dva carstva, Otomanskog i Habzburškog. Lišen bilo kakve urbane strukture, ovaj teren ispunjavo je funkciju, posmatran i kontrolisan kao *cordon sanitaire*, nepovezane praznine između Orijenta i Zapada, oivičen Beogradom kao početkom i krajem Orijenta i Zemunom, skromnom i marginalnom lukom, kao krajem i početkom Zapada. Planiranje Novog Beograda započeto je u kratkom periodu između svetskih ratova, ujedinjenjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (kasnije, Kraljevina Jugoslavija), kada je reka Sava prestala da bude granica između država. Sama izgradnja Novog Beograda je započeta 1948, pod promenjenim istorijskim i socio-političkim uslovima, kada je novi grad i začet na potpuno drugačijim principima.

Najznačajnije je da novi grad time što je bio zamišljen kao administrativni centar nove Federativne narodne republike Jugoslavije od tada nosi potentnu simboličnu funkciju. Osnivanje nove prestonice nije samo predstavljalo fizičku intervenciju, nego i intervenciju u istorijsko vreme, gde je traumatična prošlost suspendovana a početak nove istorije uspostavljen upravo na *tabula rasa*. Ipak, ako smo saglasni sa Walterom Benjaminom da „ne postoji dokument kulture koji istovremeno nije i dokument varvarizma", onda ćemo jasno videti netačnost premise da je Novi Beograd započet na *tabula rasa*. Ideološka podloga projekta gradnje imala je za cilj da obriše ne samo istorijsku traumu separacije, nego i skoru traumu rata, koja je ostavila neizbrisiv ožiljak na navodno devičanskoj zemlji. Tragovi *Judenlager Semlin* koncentracionog logora, glavnog mesta „konačnog rešenja Jevrejskog pitanja u Srbiji" – i naredni, *Anhaltslger Semlin*, dodatno sugerišu da je tabula rasa neodrživa. Time je otvorena mogućnost da se istorija Novog Beograda vidi kao istorija koncentracionog logora. Treba izvući istorijske i teorijske konsekvence s obzirom na to da je Beogradski sajam, prvi moderni, arhitekrtonski planirani kompleks na terenu budućeg modernog grada, izgrađen 1937. godine, u toku Drugog svetskog rata postao mesto koncentracionog logora.

Jedna od najznačajnijih – mada skrivenih i time nepriznatih – paradigmi planiranja, izgradnje i naseljavanja modernog grada Novi Beograd kao da proističe iz teze Giorgia Agambena da „nije grad, nego **logor** osnovna biopolitička paradigma Zapada".

Stereotipi

Primo Levi

„Ljudi koji su iskusili zatvoreništvo (i, uopšte uzev, svi oni koji su doživeli bilo kakvu strahotu) dele se na dve potpuno različite kategorije: na one što ćute i na one što pričaju, i retko se sreću prelazni slučajevi. I jedni i drugi upravljaju se valjanim razlozima: ćute oni što iz dubine svog bića osećaju nelagodnost koju sam radi pojednostavljivanja nazvao „sramotom", oni koji nisu našli svoj mir, ili čije rane i dalje peku. Pričaju, često i previše, oni drugi, upravljajući se različitim porivima.

To ostali – slušaoci, prijatelji, deca, čitaoci, pa ćak i neznanci – naslućuju, pored gnušanja i sažaljenja; shvataju jedinstvenost našeg iskustva, ili se barem trude da je shvate. Zato nas podstiču da pričamo i postavljaju nam pitanja, dovodeći nas katkad u nepriliku: nije uvek lako odgovoriti na neke nedoumice, nismo ni istoričari ni filosofi već svedoci; uostalom, ko kaže da se ljudska istorija upravlja prema strogim logičkim obrascima. Ko kaže da je u korenu svake promene samo jedan uzrok: pojednostavljivanja su valjana samo za školske udžbenike, uzroci mogu biti različiti, međusobno isprepletani, ili nespoznatljivi, pa ćak ne mora ni da ih bude. Dosad nijedan istoričar ili epistemolog nije dokazao daje ljudska istorija determinativan proces.

Među pitanjima koja nam upućuju, jedno je nezaobilazno; štaviše, s godinama postaje sve nametljivije, i svaki put prizvuk optužbe je sve otvoreniji. Nije reč samo o jednom pitanju, to je pre čitava grupa bliskih pitanja. Zašto niste pobegli? Zašto se niste pobunili? Zašto niste izbegli hapšenje „pre"? Upravo zato što su neizbežna i s vremenom sve prisutnija, zaslužuju dužnu pažnju.

Jednako često nas pitaju, ćak i s nešto grubljim prizvukom optužbe: „Zašto se niste pobunili?" Po svojoj učestalosti, ovo pitanje je drugačije od prethodnog, ali je po prirodi slično, i takođe se zasniva na stereotipu. Nije zgoreg da se odgovor podeli na dva dela.

Prvo: nije tačno da ni u jednom Lageru nije došlo do pobune. Više puta bile su opisane, s dosta pojedinosti, pobune u Treblinki, Sobiboru, Birkenauu; ostale su izbile u manjim logorima. Bili su to poduhvati izuzetne smelosti, dostojne najdubljeg poštovanja, ali nijedan od njih nije okončan pobedom, ako pod pobedom podrazumevamo oslobađanje logora. Bilo bi bezumno težiti tom cilju: stražarska posada imala je toliku nadmoć da bi za tren osujetila njegovo ostvarenje, jer su pobunjenici praktično bili obezoružani. Njihov stvarni cilj bio je da oštete ili unište postrojenja smrti, da omoguće bekstvo maloj grupi pobunjenika, što je katkad i uspevalo (u Treblinki, na primer, iako samo delimično).

Pobuna je u svakom slučaju bilo; pripremale su ih pametno i s neverovatnom hrabrošću nevelike grupe odlučnih i fizički još nedotučenih logoraša. Njihova je cena bila zastrašujuća i plaćena je ljudskim životima i kolektivnim patnjama nanetim u ime odmazde, ali su vredele i vrede kako bi pokazale da nije tačna tvrdnja da logoraši u nemačkim Lagerima nikada nisu pokušali da se pobune. Pobunjenici su imali na umu sasvim drugi, delotvorniji ishod: da se pred slobodan svet iznese strašna tajna o krvavim pokoljima. I zaista, oni malobrojni kojima je taj poduhvat uspeo, i koji su posle dodatnih iscrpljujućih zgoda i nezgoda stigli do javnih glasila, progovorili su: ali, kao što sam napomenuo u uvodu, gotovo nikada ih nisu saslušali niti su im poverovali. Neprijatne istine imaju težak put.

Drugo: isto kao primer združivanja pojmova zatočeništvo-bekstvo, i logičko povezivanje pojmova ugnjetavanje-pobuna zapravo je stereotip. Ne kažem da ugnjetavanje nikad nije povezano s pobunom: kažem da nije uvek... Slika koja se tako često vidi na spomenicima, a koja prikazuje roba kako kida svoje teške okove, retorička je: njegove okove raskidaju njegovi drugovi čije su spone lakše i labavije.

Da bi se izazvali gnev i ogorčenje, pokretačka snaga svih pravih ustanaka (onih odozdo, da se razumemo, jer svakako da to nisu u slučaju pučeva ili „dvorskih pobuna"), ugnjetavanje treba da postoji, ali ono mora biti umereno, ili njegovo sprovođenje nedovoljno delotvorno. Ugnjetavanje u Lagerima bilo je dovedeno do krajnosti, i sprovođeno je s dobro poznatom, i u drugim oblastima hvale dostojnom, nemačkom delotvornošću. Tipičan zatvorenik, koji je predstavljao stub logora, bio je na rubu iscrpljenosti: izgladneo, oslabljen, prekriven ranama (a posebno na nogama: bio je „oduzet" čovek, u izvornom smislu te reči što nije nevažna pojedinost!), te dakle duboko utučen. Bio je čovek-krpa, a s krpama se, kao što je još Marks znao, ne dižu revolucije u stvarnom svetu već samo u svetu književne ili filmske retorike. Na čelu svih revolucija, onih što su promenile tok svetske istorije i onih malih kojima se mi bavimo, stajale su ličnosti koje su dobro znale šta je ugnjetavanje, ali ga nisu osećale na svojoj koži. Ranije pomenuta pobuna u Birkenauu izbila je u specijalnom odredu nadležnom za krematorijume: bili su to očajni i ozlojeđeni ljudi, ali dobro uhranjeni, odeveni i obuveni. Pobuna u Varšavskom getu bila je poduhvat dostojan najvećeg divljenja i štovanja, prvo evropsko „pružanje otpora" i jedina podignuta bez i najmanje nade u pobedu ili spasenje; ali bila je delo političke elite koja je, radi očuvanja svoje moći, s pravom zadržala neke suštinske povlastice."

Iz: **Primo Levi**, *Potonuli i spaseni*
Prevela sa italijanskog **Elizabet Vasiljević**

Izdavač
Centar CZKD

Produkcija
Učitelj neznalica i njegovi komiteti

Urednici
Branimir Stojanović
Dragomir Olujić-Oluja
Noa Treister

Dizajn
Matija Medenica

Štampa
SZR Student

Tiraž
5000

www.protivzaborava.com/zidne-novine

The European Commission support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents which reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Robert Bosch Stiftung

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије, Београд

343.819.5(497.11 Београд)"1933/1945"(084.5)
94(100)"1939/1945"(084.3)

PROTIV zaborava (Zidna grafika) : 4 logora u Beogradu u Drugom svetskom ratu / Milena Dragićević Šešić ... [et al.]. - Beograd : Centar za kulturno dekonstrukcije, 2013 (Beograd : Student). - 1 plakat : ilustr., color-fotos ; 70 x 100 cm

Tiraž 3.000.

ISBN 978-86-88001-10-6

a) Друго светско рат 1939-1945 - Логори - Београд - Плакати
COBISS.BH-ID 215689684